

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21398906>

Maktabgacha yoshda bolalarning shaxsiy ekologik madaniyatini shakllantirish orqali axloqiy, estetik sifatlarini rivojlantirish

Raximova Surayyo Ziyautdinovna –

Farg'ona davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti tyutori

E-mail: raximovasuraje0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarning ekologik tarbiyasi maqsad sari yo'naltirilgan pedagogik jarayon ekanligi, shaxsni ekologik tarbiyalash, tabiatni muhofaza qilish munosabatlariga ijobiy yondogshish, tabiat bilan bog'liq bo'lgan faoliyatni amalga oshirishda ekologik muhofaza nuqtai nazaridan yo'naltirilganligi ochib berilgan. Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonda shaxsni ekologik tarbiyalash faoliyat turlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: intellektual, reflex, illyustratsiya, ekologik tarbiya, texnologiya, ekologik madaniyat, ekologik ong, biologik qonuniyatlar, didaktik syujetli, predmetli.

Развитие нравственных и эстетических качеств детей дошкольного возраста посредством формирования личностной экологической культуры

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность экологического воспитания детей как целенаправленного педагогического процесса. Освещаются вопросы экологического воспитания личности, формирования позитивного отношения к охране природы, а также экологической направленности деятельности, связанной с взаимодействием человека и окружающей среды. Кроме того, раскрываются основные виды педагогической деятельности по экологическому воспитанию личности, реализуемые в образовательном процессе организаций дошкольного образования.

Ключевые слова: интеллект, рефлексия, иллюстрация, экологическое воспитание, технология, экологическая культура, экологическое сознание, биологические закономерности, дидактические сюжетные игры, предметные игры.

Development of moral and aesthetic qualities in preschool children through the formation of personal environmental culture

Annotation. This article explores the essence of children's environmental education as a purposeful pedagogical process. It examines the issues of developing environmental awareness in individuals, fostering a positive attitude toward nature conservation, and

promoting environmentally oriented activities related to human interaction with the natural environment. Furthermore, the article highlights the main types of pedagogical activities aimed at environmental education within the educational process of preschool education institutions.

Keywords: *intelligence, reflection, illustration, environmental education, technology, environmental culture, environmental awareness, biological principles, didactic story-based games, object-based games.*

KIRISH

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida bir qator meyoriy xujjatlar qabul qilingan. Qabul qilingan meyoriy hujjatlar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, tabiat bilan tanishtirish orqali axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish; maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish imkoniyatini yaratadi.

Bolalarning ekologik tarbiyasi - pedagogikaning bolalarni tabiat bilan tanishtirish dasturlarida o'z ifodasini topgan ana'naviy yondoshish, keyingi yillarda yuzaga kelgan yangi bir yo'nalishdir. Voyaga yetayotgan avlodni ekologik tarbiya muammosi avvalambor hozirgi zamon olimlarining tabiat va jamiyatdagi o'zaro bog'liqliklarini diqqat bilan kuzatishlari natijasida kelib chiqdi. Ushbu muammolarning dolzarbligi, ekologik va biologik qonuniyatlarni hisobga olmagan holda tabiiy resurslardan foydalanish, sanoat ishlab chiqarishning tez sura'tlar bilan o'sib borishi va nihoyat, tabiatda inson faoliyati orqali yuzaga kelgan aniq ekologik xavf vujudga kelganligi bilan asoslanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Shaxsning ekologik madaniyati ekologik tarbiyaning natijasi bo'lib hisoblanadi. Maktabgacha yoshda bolaning shaxsiy ekologik madaniyatining tarkibiy qismi – tabiatni bilish bo'yicha bilim va uning ekologiya nuqtai nazaridan yo'naltirilganligi, kundalik turmush, turli-tuman faoliyatlarda: (uy sharoiti, mehnat jarayoni va turli xil o'yinlarda) foydalanishni tashkil qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi pedagogik jarayonda shaxsni ekologik tarbiyalash quyidagi faoliyat turlarini ochib berish orqali amalga oshirilishi mumkin.

1. Bolalarda ekologik ong elementlarini shakllantirish. Bola ekologik ong elementlarini tushunish va tasavvur etish, tabiat to'g'risidagi bilimlarning xarakteri va mazmuni bilan aniqlanadi. Ularda, tabiiy hodisalarning o'zaro bog'liqligini namoyon qiluvchi ekologik mazmunga ega bo'lgan bilimlar bo'lishi kerak.

2. Bolalarda tabiat bilan bog'liq bo'lgan turli xil bilim va malakalarni shakllantirish, faoliyat bilan bog'liq bo'lgan harakatlar tabiatni saqlash xarakteriga ega bo'lishi kerak. Tabiat bilan bog'liq holda olib borilayotgan aniq faoliyat davomida (dala hovli va tabiat burchaklarida o'simlik va hayvonlarga qarash, tabiatni muhofaza qilish bilan bog'liq bo'lgan ishlarda faol qatnashish) bolalar tirik organizmlarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'simlik va hayvonlar uchun tabiiy sharoitga yaqin bo'lgan sharoitlarni tashkil qilishni o'zlashtiradilar. Bolalar bog'chasida bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida turli

melodlardan foydalaniladi. Tabiat bilan tanishtirish metodlari uchta asosiy guruhga bo'linadi:

Ko'rgazmali uslub – kuzatish, rasmlarni ko'rish, diafilm, kinofilm, ekskursiyalar;

Amaliy uslub – o'yin metodi, mehnat, oddiy tajribalar;

Og'zaki uslub – tarbiyachining hikoyasi, badiiy asarlarni o'qish, subbat.

Metodlarni tanlashda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlari, psixologiyasi, bilimlari, dastur talablari, o'z o'lkasi iqlimining tabiati, pedagogik tamoyillarga moslashadi. Yuqoridagi metodlar bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradi. Bolalarga bilim berishda bilimlar mazmuniga ko'ra metod va usullar tanlanadi. Masalan: Biror bir qush bilan tanishtirishda yetakchi metod kuzatish hisoblanadi. Tabiat hodisalari bilan tanishtirishda esa yetakchi metod og'zaki metod hisoblanadi. Kuzatish uslubi. Turli yosh guruhlarida bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi ko'rgazmali metod – kuzatishdan keng foydalanadi. Kuzatish – tabiat jismlari va hodisalarning tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan va bevosita hodisalarni borishga aralashmagan holda sezgilar bilan qabul qilib olishdir. Kuzatish murakkab bilish faoliyati bo'lib, bunda idrok, tafakkur va nutq ishtirok etib, barqaror diqqat talab etiladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda doimiy kuzatishlar olib borish ularning mantiqiy fikr yuritishi va nutqini o'stirishda g'oyat katta ahamiyatga egadir. Bu haqda K.D.Ushinskiy shunday deydi: «Haqiqiy insoniy, aqliy nutq, to'g'ri mantiqiy fikr yuritishdan iboratdir, to'g'ri mantiqiy fikr yuritish esa, biz ko'rsatgandek, boshqa biror narsadan emas, haqiqiy va aniq kuzatishlardan kelib chiqadi». Bolalarni tabiatdagi narsa va hodisalar bilan ma'lum bir tartibda tanishtirib borilsa, ularda diqqat va kuzatuvchanlik, tabiatga qiziqish, undagi hodisalarni bilishga intilish kuchayib boradi. Kuzata bilish — juda muhim xususiyat bo'lib, bunda bolada to'g'ri yoza bilish, og'zaki nutq malakalari rivojlanadi. Bolalarni hodisa va narsalarni maqsadga muvofiq holda o'zlashtira olishga va ularning eng muhimlarini ajrata olishga o'rgatish zarur. Tabiat bilan yaqin munosabatda bo'lish, kuzatuvchanlik bilan birgalikda bilishga ham qiziqishni o'rgatadi. Buning asosida taxminiy va tekshiruvchanlik refleksi yotadi va uning nihoyatda taraqqiy etishi insonning xarakterli xususiyatidir, deb hisoblaydi I.P.Pavlov. Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni kattalarga «Bu nima?», «Nima uchun?», «Qanday qilib?» kabi cheksiz savollari bunga misol bo'la oladi. Bu o'rinda tarbiyachi savollarga javob topishda bolalarning o'zlarini jalb qilishga harakat qilishi zarur. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishda didaktik syujetli, predmetli, shuningdek badiiy rasmlardan foydalaniladi. Didaktik syujetli va predmetli rasmlar bolalarni o'qitishda ko'rgazmali vosita sifatida maxsus yaratilgandir. «Yilning to'rt fasli», «Uy hayvonlari», «Yovvoyi hayvonlar», «O'tsimon o'simliklar» va shu kabi rasmlar seriyasi shular jumlasidandir. Bulardan turli maqsadlarda foydalaniladi. Bolalar bog'chasining ishida I.Levitanning «Oltin kuz», «Siren»; A.Sovrasovning «Qora qargalar uchib keldi»; A. Rilovning «Yashil shovqin»; M. Konchalovskiyning «Lola qizg'aldoqlar»; A.Kuinjining «Qayinzor»; I.Shishkinning «Qish»; L.Brodskeyaning «Qishda o'rmon»; A.Plastovning «Uy hayvonlari» kabi badiiy rasmlaridan keng foydalaniladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning turli yosh guruhlarida tarbiyachi kuzatishlarni tashkil etar ekan, uning turli xillaridan foydalanadi. Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. O'simlik va xayvonlarni o'sishi hamda rivojlanishi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar haqidagi bilimlarning jamg'arilishi uchun kuzatishning ancha murakkabroq turi uzoq muddatli kuzatishlardan foydalaniladi. Bunda bolalarning ob'yektning kuzatilayotgan holatini ilgarigisi bilan qiyoslashlariga to'g'ri keladi. Kuzatish narsalarning ayrim belgilariga qarab holatlarini aniqlash (masalan, gulning bargiga qarab uni sug'orish, akvariumdagi suvning holatiga qarab suvni almashtirish, yoki qordagi izga qarab qaysi qushning izi ekanligi, mevalarning pishgan yoki xomligini rangiga qarab ajratish) maqsadida ham tashkil etiladi.

Kuzatishning bu turi bolalarda tabiat hodisalarini analiz qilish, ayrim ma'lumotlarni qiyoslash, soddaroq xulosalar chiqarish ko'nikmalarini hosil bo'lishiga yordam beradi. Solishtirma va uzoq muddatli kuzatishlar mazmuniga ko'ra murakkab bo'lganligi sababli, maktabgacha ta'lim, o'rta, katta hamda maktabga tayyorlov guruhlarida foydalaniladi. Bu kuzatuvlar davomida bolalarda analiz qilish, qiyoslash, xulosalar chiqarish jarayoni takomillashadi. Kuzatishlar mazmuniga va tarbiyachining o'z oldiga qo'ygan maqsadiga ko'ra o'simlik va xayvonlar, ob-havo hamda kattalarning tabiatdagi mehnati bilan ekskursiya, sayrlarda, shuningdek tabiat burchagidagi mashg'ulotlarda tashkil etiladi. Qisqa muddatli kuzatish jarayonida bolalar narsalarning shakli, rangi, katta-kichikligi, tuzilishi, fazoviy joylashuvi, xarakterini farqlashni, hayvonlar bilan tanishganda esa harakat xarakteri, ularning chiqaradigan tovushlarini o'rganadilar. Bu kuzatish turiga masalan, qor yoki yomg'ir yog'ishi, kamalakning hosil bo'lishi kabi holatlar kiradi. Barcha hollarda kuzatish bolalarning yuksak aqliy faoliyatini rivojlantirishi, ularni fikrlashga, berilgan savollarga javob topishga undashi, shuningdek, ulardagi qiziqishlarni rivojlantirishi va tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni tarbiyalashi lozim. Maslan, tarqatma materiallardan foydalanib kuzatish o'rta yosh guruhlardan boshlab o'tkaziladi. Bunday kuzatishni tashkil etish birgina ob'yektni kuzatishdan ko'ra ancha murakkabrokdir. Bu o'rinda tarbiyachi o'z diqqati, e'tiborini taqsimlay bilishi, bolalardagi harakatni uyushtira olishi talab qilinadi, bolalar esa tarbiyachining barcha ko'rsatmalariga aniq rioya qilishlari, bir-birlarini tinglashlari, boshqalarning kuzatishlarini o'zlarining kuzatishlari bilan taqqoslashlari kerak bo'ladi. Kuzatishning bu usuli bolada katta rivojlantiruvchi ahamiyatga ega. Bolalar turli xil tadqiqotchilik harakatlaridan foydalanib, o'quv ko'nikmalarini takomillashtirish imkoniga ega bo'ladilar. Bu esa o'z navbatida ularda aniqroq tasavvurlarning shakllanishiga yordam beradi. Tarqatma material sifatida o'simliklar hamda ularning bargi, mevasi, urug'i, shoxchalari, shuningdek, sabzavot va mevalardan keng foydalaniladi. Ko'rgazmali metodlar guruhiga bolalar bilan birga rasmlarni ko'rish, diapozitiv va kinofilmlarni namoyish qilish xam kiradi. Bu metodlardan foydalanish xilma-xil vazifalarni xal qilishga: tasavvurlarni aniqlash va konkretlashtirish, bilimlarni sistemalashtirish va umumlashtirish, estetik idrokni tarkib toptirishga yordam beradi. Rasmlar tabiat hodisalarini batafsilroq ko'rish, diqqatni uzoq, muddat shularga qaratish imkonini beradi, buni esa ko'pincha tabiatni bevosita kuzatishda tabiatning dinamikligi hamda o'zgaruvchanligi tufayli amalga oshirishning imkoni bo'lmaydi. Bundan tashqari, ko'pgina hodisalarni bevosita kuzatish mumkin emas; masalan, yovvoyi xayvonlar, janubiy va shimoliy o'lkalarning hayvonlari bilan bolalarni asosan rasmlar orqali tanishtirish mumkin. Rasmlardan foydalanishgan maqsad bolalarda tabiatga nisbatan estetik munosabatni tarkib toptirishdir. Qo'yilgan maqsadlarga ko'ra kitoblardagi illyustratsiyalarni ko'rish turlicha o'tkaziladi: ba'zan ularni bolalarda o'rganilayotgan predmet, hodisa yoki voqealar haqida ko'rish obrazini yaratish uchun o'qishdan oldin ko'rib chiqish foydalidir; boshqa xillarda illyustratsiyalarga o'qish jarayonida ko'z yugurtirib chiqish kifoyadir.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ekologik tarbiyalash muhim pedagogik ahamiyatga ega bo'lib, aynan shu davrda bola atrof-muhit haqidagi asosiy tasavvurlarni faol o'zlashtiradi hamda shaxsiy ekologik madaniyatining dastlabki poydevori shakllanadi. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlarda maktabgacha yosh davrida bolalar axborot va ta'sirlarning katta qismini qabul qilishi ta'kidlanadi. Shu sababli mazkur davrda tabiatga mehr, atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabat, ekologik mas'uliyat va tabiatni asrashga oid dastlabki ko'nikmalarni shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shaxsiy ekologik madaniyat ma'naviy madaniyatning muhim tarkibiy qismi sifatida bolaning tabiatni anglash, uni qadrlash va muhofaza qilishga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. Bolalarning ekologik tarbiyasi maqsadga yo'naltirilgan, tizimli va uzluksiz pedagogik jarayon bo'lib, u

ta'lim-tarbiya jarayonida turli faoliyat shakllari orqali amalga oshiriladi. Shaxsni ekologik tarbiyalash jarayoni tabiatni muhofaza qilishga ijobiy munosabatni shakllantirish, tabiat bilan bog'liq faoliyatni ekologik talablar asosida tashkil etish, ekologik mas'uliyat va intizomni rivojlantirish hamda ekologik ongning bosqichma-bosqich tarkib topishi bilan tavsiflanadi. Shu jihatdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik tarbiyani mazmunan boyitish va samarali pedagogik vositalar asosida tashkil etish bolalarning axloqiy-estetik sifatlarini rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi PQ-2909-son "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
4. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun davlat o'quv dasturi. Takomillashtirilgan ikkinchi nashr. – Toshkent, 2022.
5. Mo'minov A., Yo'ldoshev J. Ekologik ta'lim nazariyasi va metodikasi. – Toshkent.
6. Поддъяков Н.Н. Исследовательская деятельность детей дошкольного возраста. – Москва.
7. Jabborova M.Q. Nutq o'stirish uslubiyoti: darslik. – Farg'ona: FDU "Nusxa ko'paytirish bo'limi", 2025.
8. Jabborova M.Q. Bo'lajak tarbiyachilarni pedagogik faoliyatga tayyorlash ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida // TDPU Ilmiy xabarlari. – 2022. – № 12.
9. Jabborova M.Q. The importance of communicative speech in improving the pedagogical training of future educators // Science and Innovation. – 2023. – Vol. 2, Issue 2. – P. 1–5. – ISSN 2181-3337.